

Το βιβλίο του Νίκου Παναγιωτόπουλου, *Η Οδύνη των Ανέργων*, είναι το προϊόν μιας έρευνας για την ανεργία, την οποία ο συγγραφέας διήυθνε στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του INE-ΓΣΕΕ. Η έρευνα καταγράφει και αναλύει τις εμπειρίες και τα βιώματα της ανεργίας, καθώς και τις συνειδήσεις που διαμορφώνονται μέσα στις συνθήκες επιβίωσης έκτακτης ανάγκης των κοινωνικά αποκλεισμένων, με σκοπό την αξιολόγηση των πολιτικών απασχόλησης και ιδιαίτερα της λεγόμενης «Ολικής Παρέμβασης».

Η έρευνα βασίστηκε κυρίως σε συνεντεύξεις ανέργων που διεξήχθησαν σε δείγματα από τους νομούς Άρτας, Θεσπρωτίας, Πρέβεζας, Φθιώτιδας και Λάρισας, αλλά και στην παρατήρηση των χώρων εξεύρεσης εργασίας. Μεθοδολογικά, η έρευνα αν και κυρίως ποιοτική, προσπαθεί να σπάσει τα στεγανά ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα. Ο ποιοτικός προσανατολισμός της ενισχύεται από την αξιοποίηση της στατικής επεξεργασίας των δεδομένων. Αυτή η προσπάθεια συγκερασμού ποιοτικών και ποσοτικών στοιχείων είναι η λογική απόρροια της επιστημολογικής στάσης του συγγραφέα, ο οποίος τοποθετείται κριτικά τόσο απέναντι στη «μεγάλη θεωρία», δηλαδή «της πρακτικής όλων αυτών, που χωρίς ποτέ να ασχοληθούν με εμπειρικές έρευνες, καταγγέλλουν παντού το θετικιστικό κίνδυνο», όσο και της «θετικιστικής πρακτικής [...] της οποίας οι εκπρόσωποι συνεχίζουν να υιοθετούν μια φιλοσοφία της επιστήμης που θεωρεί την επιστημονική πρακτική ως καταγραφή και όχι ως κατασκευή» (σελ. 58), παραγνωρίζοντας έτσι τις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις που δομούν την πραγματικότητα.

Η κοινωνιολογία του Παναγιωτόπουλου, παρά το ευρύ της θεωρητικό υπόβαθρο ή μάλλον εξαιτίας του, εφαρμόζεται σαν μια τέχνη, ένα επάγγελμα. Έχει δηλαδή μια πρακτική διάσταση που είναι θεμελιώδους σημασίας προκειμένου να κάνει κανείς το αντικείμενό του να μιλήσει ελεύθερα. Αυτή η ελευθερία του λόγου του ανέργου, η ειλικρίνειά του, το αξιόπιστο της μαρτυρίας του, προϋποθέτει μια σχέση του ερευνητή με τον ερωτώμενο που να μην αναπαράγει υποσυνείδητα τις εξουσιαστικές εκείνες δομές που κινητοποιούν τους μηχανισμούς άμυνας και υπεκφυγής του ανέργου, μηχανισμούς που η ίδια η ανεργία καλλιέργησε και ανέπτυξε. Τίποτα δεν έμεινε στην τύχη: η επιλογή των ερευνητών έγινε έτσι που ο ερευνητής να αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό στα χαρακτηριστικά φύλου, ηλικίας, μορφωτικού επιπέδου, γεωγραφικής καταγωγής του ερωτώμενου. Η κάθε συνέντευξη υπήρξε μια θεατρική παράσταση, όπου το κοστουμί και το σκηνικό, η σωματική και διανοητική ερμηνεία του ερευνητή θεωρήθηκαν καθοριστικής σημασίας για την ποιότητα της έρευνας.

Η έρευνα καταδεικνύει με εμπεριστατωμένο τρόπο μian από τις θεμελιώδεις αδυναμίες των εφαρμοζόμενων πολιτικών απασχόλησης: την αδυναμία τους να επικοινωνήσουν με τους άνεργους, να μιλήσουν τη γλώσσα τους, να προσαρ-

μοστούν στον τρόπο σκέψης τους, που διαμορφώνεται στο κοινωνικό περιθώριο και φέρει τα στίγματα και τα χαρακτηριστικά του. Οι άνεργοι ζουν σε μian άλλη κοινωνική πραγματικότητα που δημιουργεί τους ιδιαίτερους νόμους της, τη δική της ιεράρχηση προτεραιοτήτων και τις ασαφείς χρονικότητες της, που η γραφειοκρατική αφαιρετική λογική και ο κυρίαρχος φορμαλιστικός ορθολογισμός των κρατικών προγραμμάτων διαχείρισης της ανεργίας αδυνατούν να κατανοήσουν ή απλώς απασχώνουν.

Ωστόσο, η οικονομία της έκτακτης ανάγκης δεν είναι ανορθολογική. Υπαγορεύει πολλές φορές συμπεριφορές, οι οποίες μπορούν να φανούν αδιανόητες ή ακατανόητες από την σκοπιά του κυρίαρχου ορθολογισμού «(π.χ ο άνεργος να μην εμφανιστεί στο ραντεβού με τον εργοδότη ή τον εργασιακό σύμβουλο γιατί του έτυχε κάτι πολύ σοβαρό), αποτελούν πολλές φορές στην πραγματικότητα στρατηγικές επίλυσης πρακτικών και πραγματικών εμποδίων, δηλαδή ζωτικών προβλημάτων» (σελ. 17).

Η απόκλιση από τα νοητικά πρότυπα που παράγει η καπιταλιστική οικονομία εκδηλώνεται στον τρόπο με τον οποίο ο άνεργος βιώνει τον χώρο και κυρίως τον χρόνο.

Εμπνευσμένος από τον E. Husserl, ο N. Παναγιωτόπουλος γράφει:

«Αντίθετα με την άποψη πως ο χρόνος είναι κάτι με το οποίο διατηρούμε μια σχέση εξωτερική, εκείνη που συνδέει ένα τυχαίο υποκείμενο με ένα τυχαίο αντικείμενο, τα άτομα βιώνουν τον χρόνο μέσω της πράξης, αφού κάθε πράξη συνίσταται στην παρουσία του παρελθόντος στο παρόν, δρομολογώντας και επιτρέποντας την παρουσία του μέλλοντος στο παρόν» (σελ. 22)

Πολύ σωστά, ο συγγραφέας αρνείται να μετρήσει τον χρόνο με το ρολόι, δηλαδή δεν ταυτίζει τον ανθρώπινο χρόνο, τον χρόνο του κοινωνικού βιώματος με το φυσικό χρόνο. Ο άνθρωπος δημιουργεί το χρόνο του, τον κατασκευάζει διά μέσου της παρούσας πράξης που βασίζεται σε ένα κεκτημένο του παρελθόντος και επενεργεί καθοριστικά στο μέλλον. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον δεν αποτελούν χρονικότητες ίσης βαρύτητας, ίσης ερμηνευτικής αξίας για την κοινωνική συμπεριφορά. Η επίκληση της έννοιας της «πράξης» καθιστά τον παρόντα χρόνο κυρίαρχο, διότι η παρούσα πράξη αναθεωρεί αδιάκοπα το παρελθόν και τροχοδρομεί το μέλλον. Ενώ το παρόν είναι ό,τι είναι, ένα απτό δηλαδή βίωμα, το παρελθόν και το μέλλον αποτελούν ένα διακύβευμα.

Η κατεξοχήν κοινωνική πράξη στην καπιταλιστική κοινωνία είναι η εργασία. Με τα ωράρια και τις περιοδικότητές της καθορίζει τον χρόνο του βιώματος και λειτουργεί κανονιστικά, επιβάλλει δηλαδή προσωπικά προγράμματα και χρονοδιαγράμματα συνδέοντας το άτομο του έργου (τον εργάτη, τον παραγωγό, τον επιχειρηματία, τον υπάλληλο κ.λπ) με το έργο του ατόμου. Ο κυρίαρχος ανθρώπινος χρόνος δεν είναι τίποτα άλλο παρά αυτή η σχέση ανάμεσα

Για το βιβλίο του Νίκου Παναγιωτόπουλου, *Η Οδύνη των Ανέργων*, εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα, 2005.

Σταύρος Τομπάζος

Ο Σταύρος Τομπάζος διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κύπρου.

στο άτομο του έργου και το έργο του ατόμου, δηλαδή – για να το πούμε πιο απλά– ανάμεσα στην πράξη και το βιογραφικό της.

Η απουσία του έργου που προκαλεί ο κοινωνικός αποκλεισμός διαταράσσει αυτή την σχέση και όσο το παρόν της απραξίας αναθεωρεί το παρελθόν της πράξης απαξιώνοντάς το, καταστρέφει και τον προγραμματισμό του μέλλοντος. Η απουσία έργου δεν είναι απλώς η γενεσιουργός αιτία μιας υλικής δυσπραξίας, αλλά επιδρά καταλυτικά στην ίδια την προσωπικότητα αποσυντονίζοντας την και αποδεσμεύοντας την από τα προφανή και τα ευνόητα των κυρίαρχων κοινωνικών όρων και κανόνων. Όσο το παρόν της απραξίας διαρκεί χάνονται οι χρονικοί προσανατολισμοί και οι ορίζοντες στη δίνη μιας καταθλιπτικής αδιαφορίας, στην οποία η μόνη σταθερότητα είναι η αστάθεια ή η αβεβαιότητα και στις τρεις διαστάσεις του χρόνου:

«Δεν ήταν λίγοι, πράγματι, οι άνεργοι που αδυνατούσαν να θυμηθούν την εργασιακή τους διαδρομή προδίδοντας την κοινωνική αρχή που πρόδιδε τη μνήμη τους, τις σταθερά αβέβαιες συνθήκες που παρήγαγαν στο παρελθόν μια αβέβαιη και ασαφή σχέση με μια αβέβαιο μέλλοντος εργασία, που δεν μπορούσε παρά να αποτελέσει στο αβέβαιο παρόν αντικείμενο μιας αβέβαιης μνήμης.» (σελ.45).

Ο όρος ύπαρξης μιας μόνιμης και κανονικής σχέσης με το μέλλον, όπως έλεγε ο P. Bourdieu, δηλαδή ουσιαστικά η ικανότητα προσαρμογής στις ρητές ή άρρητες απαιτήσεις του οικονομικού συστήματος, προϋποθέτει ένα μίνιμουμ επίδρασης στους παράγοντες που το καθορίζουν. Διαφορετικά, η σχέση με το μέλλον αποκλίνει από τα κυρίαρχα πρότυπα ορθολογικού προγραμματισμού. Το άτομο παραδίδεται, όπως σημειώνει εύστοχα ο Παναγιωτόπουλος, στην «ευχή της “καλημέρας”, στην εναλλακτική της ονειροφαντασίας, της φυγής στην φαντασιοκοπία και στην μοιρολατρική υποταγή στα “μετρημένα”» (σελ.24).

Ιδιαίτερα οι άνεργοι χαμηλού επιπέδου μόρφωσης ή κατάρτισης ρέπουν προς τη μοιρολατρία καθορίζοντας την στρατηγική επανένταξής τους στον παράγοντα τύχη:

«Γι αυτούς η ανεύρεση μιας θέσης εργασίας τείνει να γίνεται αντιληπτή ως το αποτέλεσμα της μοίρας [...]. Διαθέσιμοι, οι περισσότεροι, για κάθε εργασία, καθότι στην πραγματικότητα δεν έχουν πραγματικά προετοιμαστεί συγκεκριμένα για καμία, οι πιο ενδεείς σε σχολικό και οικονομικό κεφάλαιο και ανεξαρτήτως φύλου αφήνονται στην τύχη της καθημερινότητας» [σελ. 151].

Η εξεύρεση εργασίας εξαρτάται από τη ψυχική διάθεση κάποιου γνωστού στον οποίο αποτάθηκαν, από μια τυχαία συνάντηση με κάποιον που μπορεί να βοηθήσει, από τη σύμπτωση μιας εργασιακής ανάγκης στην οποία «σκόνταψαν» στο δρόμο τους. Πολλές φορές αυτού του τύπου οι άνεργοι, οι διαθέσιμοι για κάθε δουλειά, αναπτύσσουν μια μη κανονική σχέση με την εργασία που το ίδιο το σύστημα

εκμεταλλεύεται για τις μη κανονικές εργασίες του, δηλαδή για κάτι έκτακτο, για να κλείσει μια τρύπα στην παραγωγή, κοινώς για τις κουτσοδουλειές και τις βρομοδουλειές του.

Δημιουργείται έτσι μια ευέλικτη ημιανεργία η οποία διαιωνίζεται και γίνεται τρόπος ζωής. Ο κοινωνικός αποκλεισμός διαβρώνει τον προγραμματισμό και την προσωπική στρατηγική αυτών των ανέργων για να εντάξει, εν τέλει, τον ίδιο τον αποκλεισμό στο σύστημα μιας ορθολογικής παραγωγικής διαδικασίας με γνώμονα το κέρδος. Διότι, αν για τον μεμονωμένο άνεργο που ειδικεύεται στην αν-ειδίκευση η εξεύρεση μιας παροδικής και επισφαλούς επανένταξης στην παραγωγή καταντά να είναι θέμα τύχης, για τον εργοδότη είναι θέμα στατιστικής και πιθανοτήτων. Η δομική ανεργία κατασκευάζει τον τύπο του ανέργου που τα ιερατεία της ελεύθερης και ανταγωνιστικής αγοράς στιγματίζουν και αποκλείουν από τις σταθερές εργασιακές σχέσεις, αλλά μόνο για να τους εντάξουν κάτω από άλλους όρους στην παραγωγική διαδικασία του κέρδους. Το σύστημα εκμεταλλεύεται ορθολογικά τον ανορθολογισμό που τυπικά καταγγέλλει. Η δομική ανεργία και οι ευέλικτες μορφές εκμετάλλευσης δεν είναι παρά οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, όπως έλεγε και πάλι ο P. Bourdieu.

Ο «εκσυγχρονισμός» και η «ευελιξία» είναι οι δύο μαγικές λέξεις της «προόδου», μιας προόδου όμως που οδηγεί κατευθείαν στις εργασιακές σχέσεις του 19^{ου} αιώνα, που αναιρεί δηλαδή τα κεκτημένα του εργατικού κινήματος του 20ού αιώνα.

Ο Παναγιωτόπουλος τυποποιεί τις διαθέσεις και τις συμπεριφορές των ανέργων σύμφωνα με την ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, την γεωγραφική και την κοινωνική καταγωγή, αναπτύσσοντας έτσι μια φαινομενολογία των μορφών συνείδησης της ανεργίας, στην οποία δεν είναι δυνατό να υπεισέλθουμε λεπτομερώς. Περιοριζόμαστε σε δύο σύντομες παρατηρήσεις:

Πρώτον, επιβεβαιώνεται εμπειρικά η δυσμενέστερη θέση των ανέργων γυναικών σε σύγκριση με τους άνδρες, που εκδηλώνεται τόσο στο επίπεδο των προσδοκιών σε σχέση με τα προσόντα, όσο και στο επίπεδο της διαθεσιμότητας σε σχέση με τον μισθό.

Δεύτερον, η συμπεριφορά των πιο ηλικιωμένων στρωμάτων των ανέργων καταδεικνύει αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «κοινωνική αδράνεια»: αυτά τα στρώματα εμμένουν συχνά σε μεθόδους εξεύρεσης εργασίας ή μερικής έστω επανένταξης ξένες ως προς τις κυρίαρχες λογικές του ταχώς εκσυγχρονιζόμενου ελληνικού καπιταλισμού. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις π.χ που αυτού του τύπου οι άνεργοι υποαπασχολούνται αμισθί για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε μαγαζιά και καταστήματα γνωστών και φίλων για να δηλώσουν ενεργά το παρόν τους στην περιβάλλουσα πραγματική ή φανταστική αγορά εργασίας, ή απλώς για να διατηρήσουν την ψευδαίσθηση μιας δραστήριας ζωής, ή ακόμη για να αποφυγούν τον κοινωνικό στιγματι-

σμό της απραξίας. Η εργασία δεν παράγει μόνο οικονομική αξία, αλλά αποτελεί την μοναδική –ή, αν όχι τη μοναδική, την κύρια και την αναντικατάστατη– πρόσβαση σε μια κοινωνικότητα που είναι ο καθρέφτης της αυτό-εκτίμησης.

Οι πριμαντόνες της αγοράς κατασκευάζουν ανθρώπινα πρότυπα που χαρακτηρίζονται από δυναμισμό, υπευθυνότητα, πρωτοβουλία, ορθολογισμό, ικανότητα προγραμματισμού και προσαρμογής κ.λπ, για να επιρρίψουν την ευθύνη της ανεργίας στο μεμονωμένο άτομο που τυγχάνει να αποκλίνει πολύ από το πρότυπο, ενώ ή ίδια η αγορά κατασκευάζει πραγματικά άτομα που στερούνται αυτών των ιδιοτήτων. Αυτά τα ιερατεία της αγοράς βολεύονται να παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της ανεργίας ως τα αίτια της, όπως σημειώνει ο Παναγιωτόπουλος στον επίλογό του (σελ. 332).

Μόνο το κράτος είναι σε θέση να άρει του μηχανισμούς παραγωγής τέτοιων ανισοτήτων, τόσο με τα διάφορα προγράμματα απασχόλησης, όσο και με την ευρύτερη οικονομική και κοινωνική παρεμβατική του πολιτική.

Όσον αφορά στα προγράμματα απασχόλησης, ο Παναγιωτόπουλος εισηγείται μια διαφοροποιημένη προσέγγιση των ανέργων, διότι όσο πιο ανασφαλής είναι κανείς, όσο λιγότερη εξουσία έχει στην παρούσα πράξη που διαμορφώνει το μέλλον, τόσο λιγότερο είναι σε θέση να επωφεληθεί από τα προγράμματα αυτά.

Η παιδεία με την ευρύτερη της έννοια δεν αποτελεί μόνο προϋπόθεση καλύτερων πιθανοτήτων εξεύρεσης κανονικής εργασίας στο νέο τεχνολογικό περιβάλλον, αλλά και απόλυτη αναγκαιότητα ως προς την προοπτική μιας δημοκρατικής κοινωνίας ελεύθερων ανθρώπων, η οποία, για να μην είναι νεκρό γράμμα ή κούφιο σύνθημα, πρέπει να βασίζεται σε σχέσεις αλληλεξάρτησης και όχι απλώς εξάρτησης.

Η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους οδηγεί αποδεδειγμένα πλέον στην αριστοτέλεια ύβρι, δηλαδή στην επιβράβευση ενός άποδου κόσμου, όπου ανταμείβεται η ατιμία αντί η τιμιότητα, το ιδιωτικό συμφέρον αντί το καθολικό, η ιδιοτέλεια αντί η ανιδιοτέλεια. Η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους είναι ύβρις διότι απελευθερώνει τις άπληστες δυνάμεις του εμπορευματικού φετιχισμού που σαρώνουν την ατομικότητα κτίζοντας παλάτια πάνω σε ανθρώπινα ερείπια, συσσωρεύοντας δηλαδή μια κούφια ευμάρεια με τίμημα μια οδύνη που δεν θα συνυπολογίσουν οι επίσημοι δείκτες των εθνικών λογαριασμών.

Η ανεργία δεν είναι ένα φαινόμενο που αφορά ένα μέρος της κοινωνίας. Μας αφορά όλους και γιατί εισάγει νέες διαιρέσεις και κατακερματισμούς της εργατική τάξης, αλλά και γιατί αποτελεί ένα κεντρικό διακύβευμα της σύγχρονης δημοκρατίας που διανύει, και αυτή, μια περίοδο λιτότητας, μετατρέπόμενη από δημοκρατία της συμμετοχής και της συναπόφασης σε μια δημοκρατία του θεάματος και της «πολιτιστικής ποικιλίας».